

Estem presenciant un augment significatiu dels partits d'extrema dreta a tot Europa, que es fa palès amb l'emergència de nous partits i la consolidació electoral dels més veterans. A imatge dels partits Reagrupament Nacional (RN) a França i Alternativa per Alemanya (AfD) a Alemanya, aquests moviments rebroten, indicant el que podria ser el preludi d'un nou cicle d'extremisme en el conjunt del continent que acabaria repercutint en els equilibris polítics de la Unió després de les eleccions al Parlament Europeu del mes de juny.

Les forces d'extrema dreta a Europa

Les eleccions nacionals més recents han posat de manifest el suport renovat dels moviments d'extrema dreta en molts països europeus. A França, Marine Le Pen va batre un nou rècord al aconseguir el 41,5% dels vots a la segona volta de les eleccions presidencials de l'abril de 2022. A Itàlia, Giorgia Meloni, líder del partit postfeixista Gemans d'Itàlia, va guanyar les eleccions de setembre de 2022 amb el 26% dels vots, la qual cosa li va permetre prendre la direcció del nou govern. Pocs dies abans, a Suècia, Jimmie Åkesson i els Demòcrates de Suècia havien aconseguit quedar segons a les eleccions generals, amb el 20,5% dels vots i, després d'un mes de negociacions, van entrar a formar part de la coalició conservadora al govern, ocupant diverses carteres ministerials, inclosa la de viceprimera ministra.

També a la resta d'Europa, aquests grups estan guanyant posicions en el centre del tauler polític: *Chega* a Portugal, VOX a Espanya i el Partit dels Finlandesos a Finlàndia. Als Països Baixos, Geert Wilders, l'exaltat líder del Partit per la Llibertat (PVV), va obtenir una victòria sorprenent en les eleccions generals de novembre de 2023 amb el 23,5% dels vots i, des d'aleshores, encapçala les enquestes amb gairebé el 30% dels suports. La dreta populista també domina les intencions de vot a Àustria i Bèlgica, on podria obtenir al voltant del 25-30% dels sufragis. A Alemanya, malgrat una deriva preocupant cap a l'extremisme i l'amenaça de prohibició, l'AfD continua tenint el 18% dels vots nacionals i fins al 30% en alguns *lander* de l'est del país.

A Europa de l'Est, l'extrema dreta està en alça a Estònia, Croàcia i Romania, on l'Aliança per a la Unió dels Romanesos (AUR) duplicarà probablement els seus resultats de les eleccions generals de 2020, amb gairebé el 20% de la intenció de vot en els comicis previstos per al setembre de 2024. A Polònia, malgrat el seu fracàs en les últimes eleccions legislatives, el partit Llibertat i Justícia (PiS) segueix braç a braç amb la Plataforma Cívica (PO) de Donald Tusk, amb el 31% de la intenció de vot, flanquejat per l'extrema dreta de Confederació, que podria aconseguir vora el 10% dels sufragis.

És també el cas d'Hongria, on la dreta populista continua fermament atrinxerada a l'escenari polític: malgrat haver experimentat un retrocés, el *Fidesz* de Viktor Orbán continua esclafant tots els seus oponents amb un 42% de la intenció de vot; i més ancorat cap a l'extrema dreta, el Moviment Nostra Pàtria (en hongarès, MH) va obtenir 6 escons al parlament el 2022 i la seva popularitat creixent li va adjudicar un 9% de la intenció de vot a les últimes enquestes de gener de 2024.

L'agenda comuna de l'extrema dreta europea

L'actual fórmula d'èxit de l'extrema dreta europea es basa en un programa comú: el rebuig de la immigració i de l'islam; l'afirmació de la identitat i la sobirania nacionals, en particular davant la Unió Europea; i un programa autoritari i orientat a la seguretat basat en la llei i l'ordre.

El rebuig de la immigració representa el nucli ideològic central de l'extrema dreta i una de les seves principals claus de mobilització. A tots els països, aquests partits s'oposen a la immigració perquè la consideren una amenaça cultural, a més d'una càrrega social i econòmica. Des d'una perspectiva cultural, moviments com l'RN a França, l'austriac FPÖ, l'hongarès *Fidesz* i l'alemany AfD estigmatitzen l'islam davant del presumpte perill d'islamització d'Europa.

Des d'un vessant més eminentment polític, el nacionalisme xenòfob fa bandera de la sobirania nacional que considera que està amenaçada per la Unió Europea, convertida en blanc de les seves crítiques. Com a alternativa, molts d'ells defensen una mena de coalició intergovernamental conservadora i xenòfoba, constituïda per estats sobirans i nacions fortes i independents, oposada al projecte d'una Europa federal¹.

No obstant això, si bé coincideixen en la seva oposició al projecte de la Unió Europea, difereixen quant a les seves expressions, actituds i possibles alternatives, il·lustrant una divergència entre els partits d'extrema dreta i les diferents estratègies d'aquests moviments en relació amb la Unió². Aquesta heterogeneïtat també s'observa en l'esfera política en la manca de cohesió de la dreta radical i la seva actual fragmentació en els diferents grups amb representació al Parlament Europeu³.

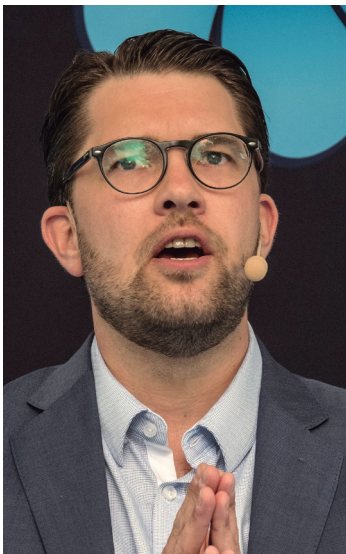
1. Vegeu McMahon (2022).

2. Vegeu Falkner i Plattner (2018).

3. Vegeu McDonnell i Werner (2018).

El rebuig de la immigració representa el nucli ideològic central de l'extrema dreta i una de les seves principals claus de mobilització

Finalment, el populisme és un component important en molts d'aquests partits. Com veurem, mitjançant la seva implacable crítica a les elits, el populisme permet a aquests partits explotar totes les formes de ressentiment i ira. La crida al poble i a la sobirania popular també permet a aquests moviments presentar-se com a paladins de la democràcia, escapolint-se en part de les acusacions d'extremisme polític.

Les policrisis i les capes successives de ressentiment

Tenint en compte que, sovint, les eleccions al Parlament Europeu es perceben com a eleccions de segon ordre, en les quals no hi ha tant en joc, era de preveure que les que havien de celebrar-se el juny de 2024 podien esdevenir l'expressió d'un vot de càstig contra els grans partits governamentals; i que aquest fet, amb tota probabilitat, revertiria en un augment del suport a l'extrema dreta de molts països.

I és que la tendència general és que aquests partits capitalitzin políticament les dificultats i el desgast dels governs en el poder. A Alemanya, l'auge de l'AfD s'alimenta del descontentament amb el govern d'Olaf Scholz; a França, la impopularitat d'Emmanuel Macron és un factor poderós en la intenció de vot a favor de l'RN; a Itàlia, Giorgia Meloni ha consolidat la seva victòria a les eleccions generals de 2022 en el rebuig contra el govern de coalició de Mario Draghi; als Països Baixos, l'èxit inesperat de Geert Wilders el novembre passat es va alimentar també de la crisi del govern liberal de Mark Rutte. Més enllà d'aquests efectes conjunturals, la consolidació de l'extrema dreta reflecteix també determinades tendències importants a escala europea.

Aquests partits es nodreixen de la policrisi que vivim des de fa almenys quinze anys, és a dir, de la successió gairebé ininterrompuda de crisis: la crisi financera (2008-2012),

la crisi dels refugiats (2015), la pandèmia de la COVID-19 (2020), la guerra a Ucraïna (2022), el conflicte entre Israel i Hamàs (2023); i a tot això, cal sumar-hi l'impacte del canvi climàtic. Com s'ha vist, les polítiques de transició energètica aplicades a escala europea i nacional han constituït l'eix de les revoltes agrícoles dels últims mesos. Cadascuna d'aquestes crisis ha estat una oportunitat per als partits d'extrema dreta d'explotar la ira i el ressentiment amb finalitats electorals, demanant comptes a les elits polítiques de tot signe per les seves responsabilitats pel que fa als reptes socials, econòmics i culturals plantejats per aquestes crisis múltiples⁴.

La crisi econòmica i l'increment dels preus són, sens dubte, impulsors de pes d'aquest descontentament, especialment entre les classes mitjanes i treballadores, greument perjudicades per la crisi financera de 2008. En l'enquesta realitzada el febrer de 2024, gairebé una tercera part (31%) dels europeus esmentava el cost de la vida entre els seus dos problemes més importants⁵. Partits com l'RN a França i l'AfD a Alemanya han situat els temors econòmics al centre de les seves campanyes i criden a la mobilització a través de la proclama «els nostres diners per al nostre poble». Seguint la línia de l'RN, la Lliga italiana, l'Interès Flamenc a Bèlgica, *Chega* a Portugal i l'*SPD* txec, molts d'aquests moviments se serveixen de l'argument econòmic per criticar les sancions contra Rússia, precisant que, en darrer terme, penalitzen també els ciutadans dels seus respectius països, per als quals reclamen una protecció social més important.

4. Desenvolupo més aquest tema en una entrevista recent concedida a Michel Lefebvre i Gaïdz Minassian per a *Le Monde*; «Gilles Ivaldi, politiste : Le populisme, c'est l'exploitation politiquet du ressentiment», publicada el juliol de 2023 i accessible en línia.

5. Unió Europea, Eurobaròmetre de gener i febrer de 2024, «Public opinion in the EU regions», enquesta accessible en línia. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3218>

Aquesta explotació de la inseguretats econòmica també treu rèdit de les seqüeles deixades per la pandèmia de la COVID-19. Molts d'aquests partits, com l'FPÖ austríac i l'AfD a Alemanya, es van oposar ferotgement a les mesures sanitàries, la qual cosa els va permetre capitalitzar el descontentament d'una part de la societat. A França, l'RN s'ha erigit en defensor de les llibertats individuals davant les mesures de confinament o els certificats de vacunació. A Polònia, la Confederació va atiar l'oposició a les mesures de lluita contra la COVID-19, tal com va passar a Alemanya i Àustria, on l'AfD i l'FPÖ van coquetejar amb les teories conspiradores i van avivar la protesta popular contra les polítiques sanitàries.

Un altre element d'incertesa són les turbulències geopolítiques i econòmiques derivades de la invasió russa d'Ucraïna, un conflicte a les portes d'Europa que sembla estar cada vegada més enrocat. Per a l'extrema dreta, la guerra a Ucraïna ha suposat una validació de la seva tradicional retòrica proteccionista i nacionalista, que, en l'actual context de qüestionament de les elits polítiques, es tradueix en una fam d'autoritat i un lideratge fort, que són dos postulats essencials en aquests moviments. A més, com demostra l'exemple de Giorgia Meloni a Itàlia, el suport incondicional a Ucraïna per part d'alguns partits d'extrema dreta ha estat una carta de respectabilitat política davant altres moviments prorussos, com l'RN o la Lliga, que s'han mostrat molt més ambigus en aquesta qüestió.

Les inseguretats econòmiques i geopolítiques produeixen el caldo de cultiu ideal que alimenten les actituds xenòfobes i el descontentament polític. Amb la crisi econòmica com a teló de fons, la qüestió de la immigració torna a marcar l'actualitat a molts països. El ressorgiment de l'extrema dreta reflecteix profundes inseguretats sobre la identitat, vinculades a la immigració, l'islam i el terrorisme fonamentalista. Les qüestions migratòries continuen afectant profundament l'electorat europeu, tal com ho confirma el retorn

d'aquests debats a França, Alemanya, Itàlia, Àustria i el Regne Unit. Als Països Baixos, la campanya del PVV de Geert Wilders a les eleccions de 2023 es va centrar bàsicament en la qüestió de la migració i l'oposició creixent als refugiats; aquest mateix tema és un afer central al programa d'AfD a Alemanya, que, per exemple, es materialitza en el controvertit projecte de remigració –deportació massiva d'immigrants o alemanys d'origen estranger– presentat pel partit d'Alice Weidel.

Finalment, l'auge de l'extrema dreta també respon en alguns casos a una reacció contra les polítiques de transició energètica i el Pacte Verd Europeu, com posen de manifest els aldarulls agraris que s'han produït recentment a Alemanya, França, Bèlgica, Polònia, els Països Baixos i Romania. En aquests casos, l'extrema dreta capitalitza la ira dels sectors populars o agrícoles a qui els toca pagar un alt cost financer per les mesures de transició energètica. El Moviment Camperol Ciutadà (*BoerBurgerBeweging*, BBB) sorgit als Països Baixos i liderat per Caroline van der Plas, il·lustra a la perfecció la capitalització del malestar dels medis rurals que, en aquest cas, li va permetre imposar-se a les eleccions provincials de març de 2023.

Cal recordar que la majoria dels partits d'extrema dreta han adoptat posicions ambigües, en general escèptiques, sobre el canvi climàtic⁶. En coherència amb el seu euroescepticisme, molts d'aquests partits s'oposen al Pacte Verd Europeu, que vinculen a la burocràcia de Brussel·les. També denuncien el *diktat* ecologista i la denominada «ecologia punitiva»⁷. El seu missatge es dirigeix principalment a l'electorat de classe mitjana i treballadora, preocupat pel cost econòmic

6. Vegeu Lockwood (2018).

7. N. de l'Ed.: l'expressió «ecologia punitiva», popularitzada per Olivier Blond, expressa la implementació de polítiques ambientals impopulars mitjançant l'aprovació de lleis, impostos i sancions que augmenten els costos de determinats sectors com, per exemple, els que van mobilitzar els «armilles grogues» a França en contra de l'impost sobre els combustibles fòssils.

de la transició energètica, i també als irritats sectors agrícoles⁸. En l'àmbit europeu, les posicions de l'extrema dreta s'estan apropant a les de la dreta tradicional (que encarna el Partit Popular Europeu o PPE), cada vegada més crítica amb el Pacte Verd i les ambicions de transició energètica d'Europa.

El *mainstreaming* de l'extrema dreta

En termes generals, la convergència al voltant de la qüestió climàtica és un símptoma de *mainstreaming* o d'apropiació del discurs dominant per part de l'extrema dreta europea⁹. Aquesta reorientació s'està aconseguint mitjançant dos processos coincidents.

El primer és el procés de normalització de l'extrema dreta contemporània. Molts d'aquests partits estan fent una feina important de rentat d'imatge per desposseir-se de la seva reputació extremista i guanyar-se la credibilitat necessària per accedir al poder. Aquest procés està perfectament il·lustrat per la desdemonització de l'RN de Marine Le Pen a França o els esforços que Germans d'Itàlia, amb Giorgia Meloni al capdavant, duen a terme des del 2014 per distanciar-se de les acusacions de simpatitzar amb el neofeixisme. L'ascens dels Demòcrates de Suècia es deu igualment a la dissolució gradual de les arrels del moviment dins de la galàxia neonazi.

A França, com en altres països, aquesta feina ha comportat durant anys un recalibratge dels programes, en particular, en relació amb Europa. El 2022, Marine Le Pen va tenir prou cura de maquillar el seu programa europeu, prescindint de les referències a la sortida de l'euro o el *Frexit* que va dominar la seva campanya de 2017, si bé va mantenir la seva adhesió al vell projecte de l'FN d'una unió de nacions lliures i independents. També Matteo Salvini va fer un gir de 180 graus en qüestions europees un cop al poder el 2018. I és

aquest pragmatisme que explica l'actual popularitat de Giorgia Meloni a Itàlia. Tan bon punt va ser escollida, la nova cap del govern va rebaixar el to de la seva retòrica euroescèptica, buscant tranquil·litzar l'electorat conservador i que Itàlia continués beneficiant-se de l'ajut econòmic de la Unió Europea. El mateix va passar a Àustria i, més recentment, als Països Baixos, on Geert Wilders va abandonar ràpidament el seu projecte de *Nexit* –la sortida dels Països Baixos de la UE– quan apuntava a convertir-se en primer ministre.

El segon és que, a Europa, els grans partits de la dreta clàssica s'han apropiat de moltes de les tesis de l'extrema dreta sobre immigració i identitat, i això ha portat un procés de radicalització dels partits liberals i conservadors i la incorporació dels temes i dels enfocaments propis de l'extrema dreta al centre del debat públic. El moviment de dretes dels Republicans, a França, és un cas paradigmàtic d'aquest procés de porositat ideològica. Però els exemples es multipliquen també a Àustria, Suècia i els Països Baixos, i assoleixen la seva màxima expressió en la deriva antiliberal de partits conservadors a Europa de l'Est, com el PiS polonès i el *Fidesz* hongarès.

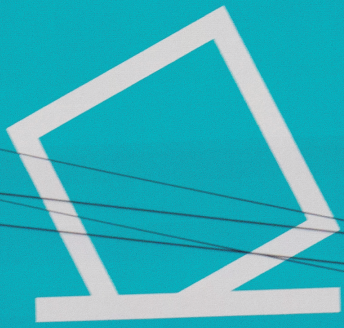
Cap a una aliança entre la dreta i l'extrema dreta?

Aquest doble procés de normalització de l'extrema dreta, d'una banda, i de radicalització de la dreta tradicional, de l'altra, ha obert nous àmbits de cooperació entre elles. Itàlia, Finlàndia, Suècia, Espanya i, en el futur, Àustria i fins i tot Bèlgica, són clars testimonis d'aquesta unió de la dreta política. Fins i tot la CDU alemanya sembla emprendre el perillós camí d'una aliança amb l'AfD a nivell local. I és més que probable que aquesta consolidació dels moviments d'extrema dreta sigui una de les principals conseqüències de les eleccions europees de juny de 2024¹⁰. En el

8. Vegeu Forchtner i Lubarda (2023).

9. Vegeu Mondon i Winter (2020); Mudde (2019).

10. Vegeu Cunningham *et al.* (2024).

**#USE
YOUR
VOTE**

moment d'escriure aquestes línies, l'extrema dreta es perfila com la primera força política en països com França, Itàlia, Àustria, Bèlgica, Països Baixos i Hongria. Segons els sondejos nacionals d'intenció de vot disponibles, aquestes formacions podrien aconseguir més de 180 escons al Parlament d'Estrasburg, un augment notable respecte als 130 que tenen actualment, d'un total de 705. A més, als pesos pesants de RN, Germans d'Itàlia, AfD i PiS, s'hi sumaran nous actors com l'Aliança per a la Unió dels Romanesos (PAUR), *Chega* a Portugal, *Sme Rodina* a Eslovàquia i els Demòcrates danesos.

No obstant això, de moment, les forces d'extrema dreta continuen fragmentades al Parlament Europeu. El mapa actual dels grups parlamentaris mostra una divisió entre els partits més *mainstream* –i sovint més atlantistes, com Germans d'Itàlia, VOX i el PiS polonès– que s'integren al grup Conservadors i Reformistes Europeus (CRE), i aquells que formen part del grup Identitat i Democràcia (ID) que, amb el temps, s'ha convertit en l'espai de trobada de les forces prorusses, al voltant de Marine Le Pen, Matteo Salvini, l'FPÖ austríac i l'AFD.

Una opció franca és que, partint de les lliçons apreses a Itàlia, Giorgia Meloni busqui reforçar vincles amb el PPE de Manfred Weber i atreure el CRE cap al centre de la política europea. Hi podrien contribuir també partits com VOX, el Partit dels Finlandesos, l'Aliança Nacional Letona i la romanesa PAUR, mentre s'espera la previsible arribada de Viktor Orbán d'Hongria, que ha anunciat la seva voluntat d'unir-se al CRE. *L'aggiornamento* estratègic de Meloni en relació amb Europa i el seu acreditat pragmatisme donen credibilitat a la possibilitat d'una congregació de la dreta europea.

Un altre factor de convergència gira al voltant de determinades qüestions socials i morals. Partits d'extrema dreta com Germans d'Itàlia, VOX a Espanya, *Chega* a Portugal, Éric Zemmour a França i Llei i Justícia

(PiS) a Polònia adopten actituds molt conservadores en matèria de gènere, drets LGT-BIQ+ i avortament, i sovint amenacen més o menys obertament de soscavar els drets de les dones i les minories. Tots aquests moviments estigmatitzen el liberalisme cultural i s'oposen virulentament al suposat *wokisme* de les elits. I si bé han estat durant molt de temps al marge, cada vegada hi ha més exemples de com la dreta conservadora també incorpora aquests temes, generant una nova galàxia política autodenominada nacionalconservadora, que pretén expandir la batalla de valors a tot Europa i altres regions¹¹.

Quines poden ser les conseqüències per a Europa?

En la composició del nou Parlament Europeu que surti de les eleccions de juny de 2024, els dos grups d'extrema dreta –CRE i ID– podrien aconseguir junts fins al 23% dels escons, sense comptar els partits que encara no han expressat la seva futura afiliació i que, per tant, es comptabilitzen com a No Inscrits (NI). Si bé es poden preveure canvis d'aquí a la celebració dels comicis, els sondejos indiquen clarament un desplaçament del centre de gravetat de la política europea cap a la dreta, i a un augment del poder corrosiu de l'extrema dreta, que continua oposant-se als valors fundacionals de la Unió Europea.

L'escenari d'una extrema dreta forta suposa un perill cada cop més gran per l'Estat de dret als estats membres de la UE. L'extrema dreta europea promou una visió autoritària de la societat, basada en l'obediència a les autoritats i el respecte de la llei i l'ordre –mitjançant polítiques repressives– i en la restricció dels drets de les minories. La seva societat política és, abans que res, una societat il·liberal, caracteritzada pel debilitament de les normes i pràctiques democràtiques, així com de tots els controls i equilibris judicials,

11. Vegeu *The Economist* (2024).

mediàtics i constitucionals, a imatge i semblança de l'escenari polític de Polònia o Hongria¹².

La influència creixent de l'extrema dreta representa també un important repte per a la dreta tradicional, que s'enfronta a la competència d'aquests moviments a tot Europa. Conseqüentment, hi ha el risc que s'endureixin encara més les polítiques d'immigració de la UE i, més important encara, que hi hagi un retrocés conservador en els grans reptes de futur del canvi climàtic i la transició energètica. En aquest sentit, la pressió exercida per l'extrema dreta sobre la dreta conservadora és una amenaça indirecta per al *Green Deal* europeu i el paquet d'ajustament a l'Objectiu 55 (*fit for 55*) destinat a reduir les emissions netes de gasos amb efecte d'hivernacle en almenys un 55% en l'horitzó 2030.

En l'esfera geopolítica, el pes de l'extrema dreta podria impactar negativament en el compromís europeu amb Ucraïna: encara que els partits segueixen molt dividits sobre aquesta qüestió –dividits entre els grups CRE i ID i per la naturalesa de les seves relacions amb Rússia–, els previsibles bons resultats esperats de l'RN a França i de l'AfD a Alemanya debilitaran la capacitat de la UE per continuar donant suport a Ucraïna i mantenir les sancions contra el règim de Vladímir Putin¹³.

En darrer lloc –però no per això menys important–, la qüestió de l'auge de l'extrema dreta transcendeix el Parlament Europeu que sortirà elegit a les urnes al juny. També afecta el Consell Europeu, on la probable presència futura de nous caps de govern procedents de l'extrema dreta, o que hi cooperin, podria alterar els equilibris polítics del futur, la cerca de compromisos i la capacitat de la Unió Europea per parlar amb una sola veu en un context econòmic i geopolític mundial més marcat que mai per la incertesa i la inestabilitat.

12. Vegeu Laruelle (2022).

13. Vegeu Balfour i Lehne (2024).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Balfour, R. i Lehne, S. *Charting the Radical Right's Influence on EU Foreign Policy*. Brussel·les: Carnegie Europe, abril de 2024, (en línia) <https://carnegieeurope.eu/research/2024/04/charting-the-radical-rights-influence-on-eu-foreign-policy?lang=en¢er=europe>
- Cunningham, K.; Hix, S.; Dennison, S. i Learmonth, I. «A Sharp Right Turn: A Forecast for the 2024 European Parliament Elections». *ECFR Policy Brief*, núm. 523 (2024).
- Falkner, G. i Plattner, G. «Populist radical right parties and EU policies: how coherent are their claims?». *RSC Working Papers*. European University Institute, RSCAS 2018/38, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florence (2018).
- Forchtner, B. i Lubarda, B. «Scepticisms and beyond? A comprehensive portrait of climate change communication by the far right in the European Parliament». *Environmental Politics*, núm. 32 (1) (2023), p. 43-68.
- Laruelle, M. «Illiberalism: a conceptual introduction». *East European Politics*, 38 (2), 303327. <https://doi.org/10.1080/21599165.2022.2037079> (en línia) 2037079
- Lockwood, M. «Right-wing populism and the climate change agenda: exploring the linkages». *Environmental Politics*, núm. 27 (4) (2018), p. 712-732.
- McDonnell, D. i Werner, A. «Respectable radicals: why some radical right parties in the European Parliament forsake policy congruence». *Journal of European Public Policy*, núm. 25/5 (2018), p. 747-763.
- McMahon, R. (2022). «Is Alt-Europe possible? Populist radical right counternarratives of European integration». *Journal of Contemporary European Studies*, núm. 30 (1) (2022), p. 1025. DOI: <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1919865>
- Mondon, A. i Winter, A. *Reactionary Democracy: How Racism and the Populist Far Right Became Mainstream*. Nova York: Verso, 2020.
- Mudde, C. *The Far Right Today*. Cambridge: Polity, 2019.
- The Economist*, «National conservatives» are forging a global front against liberalism». *The Economist* Briefing (febrer de 2024), (en línia) <https://www.economist.com/briefing/2024/02/15/national-conservatives-are-forging-a-global-front-against-liberalism>
- Unió Europea. Eurobaròmetre de gener i febrer de 2024, «Public opinion in the EU regions», (en línia): <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3218>